

**ФАРМАЛЬНЫЯ І СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ЗВАРОТКА
Ў СУЧАСНЫХ СЕРБСКІХ АНЕКДОТАХ**

Апошнім часам даследчыкі народнай культуры, сучаснага фальклору, парафальклорных традыцый усё часцей сутыкаюцца з вялікай групай спецыфічных тэкстаў. Гэтыя творы, відавочна, нельга аднесці ні да літаратуры (у вузкім сэнсе), ні да «пісьмовага фальклору». Значыць, буйны пласт народнай славеснасці (і шырэй – народнай культуры) знаходзіцца на зямлі нічыйнай (падрабязней гл. [3]).

Постфальклор як аб’ект вывучэння належыць да «трэцяй» культуры, якая дыстанцыянавана і ад культуры элітарнай, і ад культуры патрыярхальнай, вясковай (традыцыйна-фальклорнай). «У сваю чаргу яна ўключае гетэрагенныя і гетэраморфныя элементы – і масавую культуру як такую, зробленую прафесіяналамі «для збыту», і нізавы фальклор, створаны самімі носьбітамі «для спажывання». Да гэтай жа вобласці можа быць аднесена і «наіўная» (ці «простанародная») літаратура» [6].

Адным з вядучых жанраў сучаснай народнай творчасці з’яўляецца анекдот. У ім надзвычай яскрава відаць здольнасць чалавека да моўнай гульні, уменне аперыраваць асацыяцыямі, знаходзіць аналогіі, праз якія і рэалізуюцца глыбінныя моўныя заканамернасці.

Трэба адрозніваць старое ўяўленне аб анекдоте (кароткае апавяданне пра нейкае здарэнне, падзею, зусім неабавязкова смешнае) і сучаснае (кароткі камічны дыялог, каламбур ці невялічкае апісанне смешнай прыгоды). У сербскай мове гэтыя два паняцці размежаваныя тэрміналагічна. Першае мае назву «анекдота» (падобную з’яву мы можам назіраць і ў беларускай фалькларыстыцы: гл., напрыклад, раздзел «Анекдоты» зборніка «Народныя казкі-байкі, апавяданні і мудраслоўі» [5]). Другое – анекдот у сучасным разуменні – называецца «виц». На думку А. Я. і А. Д. Шмялёвых, «сучасныя анекдоты адрозніваюцца ад знешне падобных жанраў: баек, гумарыстычных гісторый, бытавых казак, а таксама ад літаратурных і гістарычных анекдотаў – тым, што гэта заўсёды апавяданне пра тое, чаго насамрэч не было (ды, як правіла, не магло быць)... Больш за тое, нерэальнасць падзей павінна быць відавочнай слухачам; інакш магчыма пытанне: «Гэта анекдот ці сапраўды было?» – і апавядальніка напаткае частковая камунікатыўная няўдача» [8, 13–14].

Аб’ектам нашага даследавання якраз і сталі сучасныя анекдоты. Але аналізуюцца яны не з боку традыцыйнай мастацкай вызначанасці: нас цікавяць вакатывы, знойдзеныя ў сучасных сербскіх анекдотах («виц»). Усяго прагледжана каля 200 анекдотаў агульнай даўжынёй каля 10 тысяч словаўжыванняў.

Склон – цэнтральная граматычная катэгорыя славянскіх моў. «У лексіка-дыстрыбутыўным плане склоны адрозніваюцца ўласцівасцю татальнасці. У прынцепах яны ўтвараюцца ад любога назоўніка» [4, 40]. Гэтая татальнасць

праяўляецца ў двух аспектах: па-першае, практычна ўсе назоўнікі змяняюцца па склонах, і, па-другое, склоны выконваюць усе сінтаксічныя функцыі назоўніка. У той жа час не для ўсіх лексічных груп аднолькава звыклія, характэрныя ўсе склоны: адны назоўнікі часцей ужываюцца ў адной форме, іншыя – у другой. Гэта будзе бачна і на прыкладзе вакатыва.

Як адзначае сучасны сербскі вучоны Д. Войвадыч, «адной з універсальных катэгорый, якая складае частку ўсялякай моўнай сістэмы, з'яўляецца катэгорыя зваротка, г. зн. катэгорыя вакатыўнасці-апелятыўнасці» [1, 190]. Вакатыў – гэта форма абазначэння адрасата маўленчага акта. Ніводны маўленчы акт немагчымы без вакатыўных адносін, г. зн. адносін звароту.

Разгледзім лексіка-семантычныя разрады імёнаў, выкарыстаных у форме вакатыва. Сучасны фальклор, які ўзнікае ў горадзе, а потым распаўсюджаецца далёка за яго межы, адрознівацца ад папярэдніх вусных традыцый патрыярхальнага сялянства і тым больш – ад традыцый архаічнага грамадства. Як і масавая культура, ён поліцэнтрычны і падзелены ў адпаведнасці з сацыяльным, прафесійным, кланавым, нават узроставым расслаеннем насельніцтва. Усё гэта адбіваецца і на выбары адрасата выказвання ў анекдотце.

У цэлым вакатыў знаходзім амаль выключна ў назоўнікаў мужчынскага ці жаночага роду, бо менавіта яны абазначаюць людзей. Толькі зрэдку сустракаем ніякі род, але і тады гэта, галоўным чынам, назвы асоб.

Sedi Piroćanac u kafani i za oko mu zapadnu papagaj koji stoji u jednom kavezu. Piroćanac pozove kelnera:

— **Dete**, skuvaj der mi onu pticu za večeru.

— Jeste li pri sebi? Taj papagaj vredi bar deset hiljada dolara!

— Ništa se ti ne brini za pare, nego čerupaj!

Posle nekog vremena, kelner donosi spremljenog papagaja na poslužavniku.

— E, lepo, **dete**. A sad mi odseci za tri dinara...

Сядзіць пірачанац у кафэ, і раптам на вочы яму трапляе папугай у клетцы. Пірачанац кліча афіцыянта:

— Хлопча, прагатуй-ка мне гэну птушку на вячэру.

— Ці вы з глузду з'ехалі? Той папугай каштуе не менш за дзесяць тысяч долараў!

— Не хвалюйся ты пра грошы, а давай ашчыпвай!

Праз нейкі час афіцыянт прыносіць прыгатаванага папугая на падносе.

— Ну, выдатна, хлопча. А зараз адрэж мне на тры дынары.

Назоўнікі, што абазначаюць імёны сваякоў, блізкіх людзей, ужываюцца і з нарматыўным канчаткам –о, і з новым –а: *Dečko mi je sa Cetinja, tata!* 'Хлопец мой з Цэтыня, тата!'; *Baba, đe mi je mater?* 'Баця, а дзе маці?'; *Šta bi ti, bako, htela da budeš?* 'Кім бы ты, бабуля, хацела быць?'; *Tato, mamo, romagajte d' obalimo skota* 'Тата, мама, дапамагайце зваліць скаціну'.

Параўнаем праяўленне абедзвюх тэндэнцый адначасова ў адным анекдоце:

— *Deco, hoćete li već jednom da prestanete da se tučete?*

— *Nećemo, **mama**, igramo se stogodišnjeg rata!*

— *Дзеці, ці перастаніце вы калі-небудзь біцца?*

— *Не, мама: мы гуляем у Стогадовую вайну!*

Блізкія вышэйпададзенай групе сваякоў назоўнікі *колега* ‘калега’ і *комишija* ‘сусед’ сустрэліся толькі з канчаткам *–а*, гэта значыць у форме намінатыва (*Znaš, **kolega**, bio sam dva meseca na terenu* ‘Ведаеш, калега, я два месяцы быў на тым месцы’; *Jel **komšija**, možeš li nam dati malo 'leba da ne naćinjemo svoj?* ‘Гэй, суседзе, можа дасі нам трохі хлеба свой зрабіць?’). Правілы ж дазваляюць тут яшчэ і канчатак *–о*.

Самую вялікую групу складаюць, як адзначалася, назвы асоб. Напрыклад, знойдзены такія ўласныя імёны: *Милоше, Милице, Лало, Фато, Муjo, Рамбо, Миле*; да іх прымыкаюць назвы нацыянальнасцей і этнічных груп (*Циго* ‘цыган’, *Србине* ‘серб’). Шмат таксама і агульных назоўнікаў: *студенти, колеге, куме, учителице*. Частыя этыкетныя звароты тыпу: *докторе, господине, госпођо* ‘гаспажа’, *друже* ‘таварыш’, *човече* ‘чалавек’. Значная доля назваў сваякоў, блізкіх людзей: *баба, бака, куме, тата, мама, ћале* ‘татка, татуля’, *брате, синко*.

Але гэтымі разрадамі формы вакатыва не абмежаваныя. З функцыяй зваротка (якая амаль заўсёды выклікае афармленне назоўніка па вакатыву) можа ўжывацца любы назоўнік.

Паспрабуем вытлумачыць захаванне формы намінатыва ў назоўніка *стонога* ‘сараканожка’ ў наступным анекдоце:

Dogovorile se životinje da naprave malu žurku i pozvale u goste i stonogu. Počela žurka, ali stonoge nema. Prodoše 2-3 sata, a stonoge nigde. Svi se zabrinu što nema stonoge, jer je žurka pri kraju. Tek u šest ujutru, zeka izlazi i vidi stonogu na vratima te je pita:

— *Pa dobro, **stonoga**, šta bi sa tobom? Gde si do sada?*

— *Pa, bre, ko je napisao "Briši noge"?*

Дамовіліся жывёлы сабрацца на бяседу ды запрасілі ў госці і сараканожку. Бяседа пачалася, а сараканожкі няма. Прайшло гадзіны дзевяць, а яе няма ды няма. Занепакоіліся ўсе, бо гулянка ж хутка скончыцца. Толькі ў шэсць гадзін раніцы выйшаў зайчык на вуліцу і бачыць: сараканожка ля дзвярэй. Пытаецца ў яе:

— *Слухай, сараканожка, што гэта з табой? Дзе была дасюль?*

— *Дык каб вас! А хто тут напісаў “Выцірайце ногі”?*

Тут чакалася б рэгулярная форма *стоного*. Магчыма, яе з’яўленню перашкодзілі фанетычныя абмежаванні (нагрувашчванне гукаў [o]) і семантыка (насякомае як адрасат не так ужо і звыклае).

Часта назіраецца персаніфікацыя, наданне гэтаму назоўніку ацэначнага значэння ці «падкрэсліванне» якой-небудзь адной семы, што абазначае пэўную характэрную якасць. Напрыклад:

— *Znaš, tata, ja sam... homoseksualac.*

— *Što reče to?! Auu, a koja je dobra, nesrećo?*

— *Ведаеш, тата, я... гомасэксуаліст*

— *Што ты кажаш такое? Ай-яй-яй, і хто абранніца, няшчасце ты маё?*

Fata se uplaši pa dođe u WC sa svećom i pita:

— *Mujo, srećo, šta ti je, što se dereš?*

Фата спужалася і прыйшла ў туалет са свечкай ды пытаецца:

— *Муя, шчасце маё, што з табой, чаго крычыш так?*

Абстрактныя назоўнікі *sreћа* ‘шчасце’ і *nesreћа* ‘няшчасце’ адушаўляюцца, указваюць на блізкасць, зацікаўленасць ўдзельнікаў размовы.

Другі выпадак: *Medo pogleda gore i kaže: “Tebi, lave, ću da čestitam ženi danas, a ti, zeko, čestitaću ti sutra!!!”* ‘Мядзведзь паглядзеў наверх і кажа: «Тваю жонку, леў, я сёння павіншую, а тваю, зайчык, заўтра!» Тут персаніфікуюцца назвы жывёл, яны выступаюць своеасаблівымі персанажамі «чалавечай камедыі».

Разгледзім такі паказальны тэкст.

Tri para su otišla u restoran. Svaki od muškaraca je hteo da polaska svom partneru nazivajući ga imenom nečega što je na stolu.

— *Dodaj mi malo šećera, šećeru — kaže Francuz.*

— *Molim te malo meda, medna — kaže Englez.*

— *Dodaj mi to parče slanine, svinjo — kaže Bosanac.*

Тры пары накіраваліся ў рэстаран. Кожны з мужчын хацеў падлашчыцца да сваёй партнёршы, называючы яе імем таго, што ёсць на стале.

— *Перадай мне трохі цукру, цукрочак, — кажа француз.*

— *Прашу цябе, трохі мёду, мядовая, — кажа англічанін.*

— *Перадай мне той кавалак сала, свіння, — кажа басніец.*

Тут у выразнай форме праявілася імкненне «выраўняць», аналогія. Яна дазваляе выбраць у якасці зваротка і адпаведным чынам аформіць любое патрэбнае гаворачаму імя. У дадзеным выпадку гэта назва жывёлы, неадушаўлёнага прадмета і якасці.

Асабліва яскравыя маўленчыя характарыстыкі трапляюцца ў анекдотах пра этнічныя групы (персанажы: баснійцы Хаса і Муя, ваяводзінцы Лала і Соса і інш.). «Падача» адпаведнага персанажа прадугледжвае імітацыю «няўзорнага» рускага маўлення. Найбольш часта імітуюцца, зразумела, акцэнт і тыповыя граматычныя памылкі. Гэта ўжо само па сабе можа параджаць камічную сітуацыю, быць аб'ектам кпінаў.

Акрамя акцэнта і тыповых граматычных памылак, пры стварэнні маўленчай маскі выкарыстоўваюць інтанацыю, схільнасць да пэўных

этыкетных формул, дыялагічныя стратэгіі і г.д. Пры гэтым апавядальнік звычайна не мае на мэце абсалютна дакладна ўзнавіць «няўзорнае» маўленне. Справа тут, хутчэй, ва ўжыванні своеасаблівых тыповых умоўных сігналаў, якія пазначаюць адпаведны этнічны персанаж. Асабліва цікавыя выпадкі, калі наяўнасць той ці іншай адзінкі пэўным чынам карэлюе з якімі-небудзь рысамі характару, што прыпісваюцца асобным народам. «Значыць, з'яўляючыся толькі ўскосным сведчаннем пра асаблівасці... маўлення прадстаўнікоў розных этнічных меншасцей, «анекдоты аб іншародцах» служаць прамым сведчаннем пра існуючыя... стэрэатыпныя ўяўленні пра гэтыя меншасці» (апісанне маўлення іншародцаў з рускіх анекдотаў гл. у кнізе [8, 37–42, 47–63]).

Наогул, шмат з прыведзеных «вольнасцей», адхіленняў ад нарматыўнага словаўжывання можна вытлумачыць, калі мы нагадаем прыныпова вусны характар анекдотаў. Трэба дакладна размяжоўваць расказванне анекдота як вусны маўленчы жанр і тэкст анекдота — тое, што вымаўляецца пры рэалізацыі дадзенага маўленчага жанру [7]. Расказванне анекдота адрозніваецца ад большасці іншых маўленчых жанраў тым, што апавядальнік (суб'ект маўленчага жанру) ніколі не прэтэндуе на аўтарства тэксту анекдота. Калі чалавек жартуе, гэта прадугледжвае, што жарт ён прыдумаў сам: пераказаць чужы жарт — гэта не значыць пажартаваць самому. Канечне, можа здарыцца, чалавек паўтарае чужы жарт, выдаючы яго за свой ці ўзнаўляе чужы тост як свой уласны. Аднак у выпадках такога кшталту суб'ект вымушаны хаваць запазычанні з чужога тэксту: як толькі плагіят стане яўным, маўленчы жанр разбурыцца. У супрацьлегласць гэтаму, калі нават чалавек і сам прыдумаў анекдот, ён павінен расказваць яго як пачуты ад іншых людзей. Тым самым анекдот характэрызуецца ўзнаўляльнасцю: у маўленні ён не нараджаецца, а паўтараецца.

Жанр анекдота досыць дэмакратычны, ён дае прастору моўнай гульні, дапускае пэўнае паслабленне нарматыўных прадпісанняў. Паведамленне, змешчанае ў анекдоце, мае вельмі агульны характар і звычайна не абмежаванае канкрэтным часам. Таму семантычнае абмежаванне «быць назваю асобы» здымаецца, форму вакатыва мы знаходзім у назоўнікаў з розным значэннем (але з неаднолькавай частатой). Шмат назоўнікаў захоўвае спецыяльную форму вакатыва. А значыць, казаць пра яго страту, як у некаторых славянскіх мовах, пакуль нельга.

ЛІТАРАТУРА

1. *Войводић Д.* О вокативном обраћању у српском и другим словенским језицима// Научни састанак слависта у Вукове дане. Књ. 31. Ч. 1. Београд, 2003.
2. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление. М., 2002.
3. *Козлова Н. Н., Сандомирская И. И.* Я так хочу назвать кино. М., 1996.
4. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике. Биробиджан, 2000.
5. Народныя казкі-байкі, апавяданні і мудраслоўі / Уклад. Н.С. Гілевіч. Мн., 1983.
6. *Неклюдов С. Ю.* Несколько слов о "постфольклоре" // ivgi.rsuh.ru/folklore/postfolk.htm.

7. *Шмелева Е., Шмелев А.* Клишированные формулы в современном русском анекдоте // Труды Международного семинара «Диалог'2000» по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Протвино, 2000.
8. *Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д.* Русский анекдот: Текст и речевой жанр. М., 2002.